

Олександр Федоренко

ПРОБЛЕМНІ ТЕНДЕНЦІЇ
СТВЕРДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ
НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті висвітлюються проблемні питання щодо наукового осмислення процесів формування національної політичної ідентичності в українському суспільстві на початку ХХІ століття. Окреслено основні теоретичні здобутки вітчизняних науковців у розробці цих проблемних питань. Ключові слова: політична ідентичність, нація, інтеграція, глобалізація.

Fedorenko O. Tendencies of political identity in Ukrainian society at the beginning of the XXIth century. The article «Tendencies of political identity in Ukrainian society at the beginning of the XXIth century», written by Fedorenko Olexander deals with processes of shaping national political identities of Ukrainian society at the beginning of the XXIth century. Main theoretical achievements scholars are regarded. Keywords: political identity, nation, integration, globalization.

Політична історія людства свідчить, що будь-яка політична система як сукупність державних і недержавних соціальних інститутів пов'язана з територіальним середовищем, в якому вона виникає, функціонує і розвивається. Конкретні природно-територіальні умови на певному етапі історичного розвитку зумовлюють конкретні способи, засоби і методи реалізації владних повноважень політичних суб'єктів щодо формування умов розбудови елементів соціально-політичної структури суспільства.

Політика як наука базується на законах суспільного розвитку і містить парадигми та концепції, достовірність та об'єктивність яких виявляється у знаннях про функціонування політичних інститутів і організацій, політичні норми і традиції. Вона є особливою науковою сферою вивчення специфічних відносин суб'єктів політики під впливом внутрішнього і зовнішнього природно-територіального середовища.

Після проголошення незалежності України перед її новоствореними політичними інститутами постає парадигма творення нової національної політичної спільноти, що зумовлювалася склад-

ними і суперечливими обставинами формування громадянської спільноти в УРСР, а саме — в умовах державно-політичної структури СРСР і системи комуністично-ідеологічної пропаганди. Усі мешканці України після 1991 р., незалежно від етнічного походження, соціального становища, комуністичних, патріотичних або інших політичних поглядів, виявилися певною мірою співзасновниками новітньої національної політичної спільноти.

Наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. в умовах здобуття державної незалежності та утвердження демократичної правової держави перед українським суспільством постали складні завдання світоглядно-ціннісного та морально-етичного характеру: вироблення ідейно-теоретичних засад політичної і культурно-мовної консолідації українського суспільства; захист суверенітету держави щодо питань соціально-політичної організації суспільства і зовнішньополітичного співробітництва інститутів влади; формування національної свідомості та патріотичних поглядів громадян держави; формування морально-етичної культури міжнародного і міжконфесійного спілкування представників різних суспільних груп. Такий масштабний політичний дискурс, за оцінкою сучасних вітчизняних вчених, після проголошення незалежності України у 1991 р. спричинив до переходу в політиці українського соціуму на вищий рівень суспільного розвитку: у сфері політичній — від тоталітаризму до демократії; у економічній сфері — від командної до ринкової економіки; у соціальній сфері — від людини залежної від влади до творця своєї долі; в гуманітарній — від класових до загальнолюдських цінностей; у міжнародній — від об'єкта геополітики до суб'єкта геополітики [1, с. 260].

У тодішній суспільній свідомості населення України як пострадянської держави з можливих варіантів реалізації проекту демократичної, соціальної і правової держави провідним міг бути варіант, в якому будуть враховані лімітрофні (геоцентричні) особливості території України. Саме особливості геоцентричного положення території України значною мірою зумовлювали складні обставини національного та мовного складу її населення і певні психологічно-політичні стереотипи окремих його частин, які визначають наявність проблемних питань щодо співвідношення духовних цінностей українського етносу і політичних цінностей всього населення країни, особливо явищ, які характеризують творення моделі політичної ідентичності та реалізації прав та обов'язків людини в громадянському суспільстві, які відповідають нормам міжнародного законодавства.

Процеси політичної, економічної та культурної трансформації суспільства зумовлювали становлення в Україні політичної науки як системної галузі знань, яка охоплює теоретичні засади політичних відносин, історію політичних вчень, теорію політичних систем та політичних інститутів, а також інші наукові напрями. Відбувалося виокремлення у сучасній вітчизняній політологічній науці специфічного напрямку вивчення проблематики формування моделі політичної ідентичності української нації і державних орієнтацій України як суб'єкта європейських і міжнародних відносин.

На початку XXI століття надзвичайно актуальною стає конструктивістська модель формування української політичної нації як найважливішої частини модернізаційного проекту розробки інтегративної національної ідеології функціонування соціуму. Важливою засадою розробки цієї ідеології є новітня українська національна ідентичність, сутність феномену якої полягає у проектуванні саме конструктивістської моделі творення нації на основі духовних цінностей автохтонного населення, як ідеальної або символічної спільноти, а також і спільноти, яка шукає певних матеріальних підтверджень своєї політичної ідентичності, що є виявом загального розуміння національної ідеї.

У усталеному процесі конструювання політичної ідентичності доцільно виокремити два специфічні моменти: визнання усіма громадянами існування національної держави як політичної, духовно-культурної і економічної реальності; практична реалізація громадянами соціальних і правових інтересів в залежності від конкретного комплексу суспільних умов і у політичній сфері через участь у діяльності партій і виборчих блоків. Такі обставини виявляли складні аспекти конструювання в суспільстві ідентичності, тобто виокремлення українською поліцентричною національною спільнотою сукупності специфічних особливостей свого буття від історії буття інших спільнот, а також інтерпретація цих особливостей у ціннісних, смислових та духовних категоріях.

Ефективним для української держави був період 2004–2010 рр., незважаючи на перешкоди об'єктивного характеру — недостатньо високий рівень демократичної політичної культури і нарощування конфліктного потенціалу у взаємовідносинах політичних об'єднань громадян. Саме в цей період на пострадянському просторі держави, як нові колективні політичні актори, зіштовхуються з небезпечними для національної ідентичності громадян тенденціями світового розвитку, які стосовно України виявляються

в актуалізації проблем забезпечення власної територіальної цілісності, національної єдності в суспільстві, утвердження на рівноправній основі стратегічних відносин з Російською Федерацією, Сполученими Штатами Америки, європейськими державами, іншими країнами світу.

Такі реалії світових політичних процесів зумовлювали розширення понятійного апарату зарубіжної і вітчизняної політичної науки. Крім традиційних понять території, простору, кордонів, у зміст загальнополітичного дискурсу, а також в зміст дослідних розробок проблемних аспектів формування національної політичної ідентичності включалися нові поняття: глобалізація; лімітроф; геодивілізація; історико-культурна зона; геополітична епоха тощо.

Практика аналізу проблемних тенденцій й ствердження політичної ідентичності — це конструювання етапів опрацювання максимальної кількості інформації стосовно цієї проблеми. Аналіз наукових джерел дає можливість виокремити три етапи політичного аналізу характеристик проблеми ідентичності: суспільний (визначення культурно-історичних особливостей регіонів держави, характеристик окремих соціальних груп суспільства, що є суттєвими в проявах ідентифікації населення України); аналітичний (аналіз сутнісних аспектів тенденцій фрагментарної політичної самоідентифікації населення, які заважають формуванню цілісної суспільної цивілізаційної ідентичності); інструментальний (розробка науково обґрунтованих практичних пропозицій з метою підвищення ефективності та результативності у прийнятті політичних рішень суб'єктами державної влади, розв'язання ними конкретних проблем, які стосуються прогнозування, інтелектуального та соціального проектування тенденцій суспільно-політичного розвитку).

Нові глобалізаційні тенденції і зміни у політичному житті України на початку ХХІ століття диктують нагальну потребу у ґрунтовному вивченні широкого спектра політичних ідей та поглядів вітчизняних мислителів, пов'язаних з ствердженням новітньої моделі національної політичної ідентичності, визначенням стратегічних пріоритетів держави у європейських та міжнародних взаємовідносинах, розвитком українського суспільства у загальнокультурному контексті світових цивілізаційних процесів. Такі ціннісно-сміслові орієнтири зумовлюють враховування напрацьованих вітчизняними політологами загальних методологічних підходів, передусім трансформаційного або модернізаційного, щодо становлення та функціонування українського соціуму як природно-

територіальної реальності і регіональної політичної цивілізації з усіма універсальними і своєрідними сутнісними ознаками.

Осмислення формування нової української ідентичності є можливим у контексті тлумачення ідентичності як явища, що виражає сутність, світоглядну спрямованість і соціокультурну роль української політичної нації та нової української держави. Навколо змісту проблеми ідентичності, саме як політичного явища, останнім часом у вітчизняній науковій літературі розгорнуто науковий дискурс щодо вибору в українському соціумі на початку XXI століття типу ідентичності, який може поєднувати політичні й економічні інтереси, культурні та світоглядні орієнтації населення і цінності, до яких можна віднести людину, її права і свободи, розвиток інститутів демократичного та правового суспільства, толерантність до національного розвитку інших народів, їхньої історії, культури, мови.

Однією з важливих умов пізнання явищ, пов'язаних з виявом політичної ідентичності громадян України на початку XXI ст., є дослідження вітчизняними політологами тих ідейно-теоретичних витоків, які розкривають традиційну сутність комплексу проблем, що залежать від геоцентричного положення України на європейському просторі. Вивчення провідними вітчизняними вченими процесів, пов'язаних зі сферою ідентичності в суспільстві, спирається на значущі політичні методики та практики соціальної ідентифікації.

Враховуючи обширність наукової проблематики дослідження, доцільно зазначити праці переважно провідних вчених Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. Теоретичні дослідження українських політологів, зокрема провідних фахівців згаданого інституту, присвячені аналізу системних змін у політичній, культурно-духовній, соціальній та економічній сферах соціуму, і певною мірою раціональній реконструкції процесів соціально-політичної консолідації суспільства, а також охоплюють коло проблем, що стосуються вивчення сутнісних особливостей парадигмальних варіантів цивілізаційного рівноправного та всебічного співробітництва України з іншими державами міжнародного співтовариства і остаточної її політико-правової акліматизації у європейському просторі.

Ключові проблеми формування інституту політичної ідентичності та закономірності його вияву у контексті суспільного життя висвітлюють значною мірою такі політологічні системні видання: Левенець Ю. А. Теоретико-методологічні засади української

суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX — початок XX століття) (2001); Михальченко Н. І. Українское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? — К.: Институт социологии НАНУ, 2001. — 440 с.; Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи (2004). Праці провідних теоретиків української політичної науки підтверджують актуальність поширеної у вітчизняній політичній думці тези про те, що політичне знання — особливий вид соціального знання, який взаємодіє з геополітичною практикою, впливає на політичні рішення і норми [2, с. 9].

Наукові дослідження вчених, що здійснені у процесі аналізу комплексу вітчизняної соціокультурної проблематики, стосуються формування у XX — на початку XXI століття політичної ідентичності в масштабі українського соціуму та її вияву у національній й державницькій конструкціях. Такі ґрунтовні праці підготовлені і призначені для ознайомлення широких кіл суспільства з процесами творення української національної спільноти на початку XX століття згідно з етнічною, а в нинішній час політичною, моделами цивілізаційного буття.

Зазначимо, що національна ідентичність за своєю суттю багатовимірна, зокрема, вона є чинником легітимації політичних інституцій, прав і обов'язків індивідів у суспільстві та громадян держави. Втілення цих концептів у суспільному житті є можливим внаслідок впровадження інститутів демократії та свободи, з урахуванням політично-правової, регіональної, соціокультурної та економічної специфіки певної країни.

Розв'язання проблеми ідентичності у суспільстві, на нашу думку, є можливим внаслідок усвідомлення громадянами себе представниками колективної політичної спільноти і водночас культурної спільноти, яка має власну специфічну історію, ідейну та культурну спадщину. Ця обставина вказує на той незаперечний факт, що осердям сучасного політичного мислення в українському суспільстві постає національна самоідентифікація, побудована на ідеї творення нинішньої політичної нації як своєрідного політико-правового і міжнародного суб'єкта взаємовідносин у світовому просторі.

Базовим принципом формування української нації, незважаючи на тривалий час перебування територій України у складі колоніальних імперій, був принцип етноцентризму, тобто окреслена в часових та просторових межах єдність міжпоколінної спільноти

людей, об'єднаних спільною культурою і самосвідомістю. Протягом ХХ століття внаслідок політичного терору влади Радянського Союзу базові цінності етнічної спільноти (мова, звичаї, обряди, народне мистецтво, ідейні та культурні традиції) як основної і важливої складової частини українського соціуму вичерпали свій легітимуючий потенціал збереження і трансформації специфічного історичного досвіду.

Сучасна українська нація сформована на підставі принципу поліцентризму, тобто поєднання цінностей автохтонного та інших етносів і цінностей громадянського суспільства. Національний суверенітет, незалежність держави, права людини є ціннісними орієнтирами усіх громадян держави.

Проблема національної політичної ідентичності в епоху глобалізму є актуальною в усіх європейських країнах, але вона спонукає суспільство в Україні та інших пострадянських державах до остаточного подолання соціального та географічно-політичного розколу між населенням різних регіонів власного простору. В Україні, як свідчить досвід соціально-політичних змін у 2004–2009 рр., в нинішній час подолані, зумовлені географічно-політичною відірваністю територій України протягом ХХ століття, суттєві розходження в соціальному досвіді та політичній культурі мешканців різних етнографічних та адміністративних регіонів.

Можна сказати, що в межах нинішнього світового інтеграційного простору національна ідентичність залишається природною формою вираження ідентичності політико-культурної спільноти, а національна держава — найоптимальнішою і найдоцільнішою сучасною формою політичного об'єднання. Виникає складне і проблемне питання щодо того, чи може в нинішній час передача національними державами певних законодавчих і виконавчих владних функцій центральним інституціям Європейського Союзу нівелювати національну ідентичність і сприяти формуванню наднаціональної колективної ідентичності.

Українська нація як своєрідна політико-культурна національна спільнота в нинішній час існує у двох проекціях «світоглядних координат» ідентичності:

а) ідеолого-теоретичній (поєднання в суспільній думці різноманітних модернізаційних проектів сьогодення і майбутнього);

б) інтеграційній (інтеграція буденного знання внаслідок міжпоколінної, міжгрупової і територіальної взаємодії у суспільстві).

Орієнтуючись на такі координати, доктор філософських наук М. Михальченко виділяє три основні завдання, які мають бути вирішені політичними та іншими інститутами соціуму;

в) забезпечення стабільності політичної системи влади;

г) прискорення системних реформ і реальна боротьба з корупцією;

д) утвердження соціальної, правової і демократичної держави [3, с. 84].

У ХХІ столітті на розвиток українського суспільства та його незалежної держави значною мірою впливають різні взаємопов'язані процеси, серед яких домінуючу роль відіграють процеси глобалізації, які характеризують посилення впливу фінансово-промислових корпорацій, іноземних держав або регіональних об'єднань на соціально-економічний і політичний розвиток суспільства та держави. За оцінкою академіка І. Кураса, глобалізація в усіх її формах, виражених в функціонуванні наднаціональних фінансових, економічних, інформаційних та інших структур, суттєво обмежує суверенітет національних держав, а співвідношення глобалізаційних процесів і процесів збереження національної самобутності народів є однією з головних проблем сучасної теорії геополітики в науковому і практичному сенсі [4, с. 67–68].

Глобалізація є масштабним явищем, що несе в собі значну кількість негативних наслідків, насамперед — руйнування економічного, політичного і соціокультурного буття національних держав, часткову або ж повну втрату духовних основ їхнього суспільного життя. З поширенням у світовому просторі такі процеси набувають спільних рис, із збільшенням яких підвищується ефективність процесів трансформації та інтеграції суб'єктів загальноцивілізаційних процесів.

Багатогранним глобалізаційним явищем є інтеграція, яка стосується всіх сторін життєдіяльності людства, а також є важливим чинником створення глобальної інформаційно-культурної та економічної інфраструктури у регіональному і світовому просторах, функціонування якої визначається не наявністю дешевої робочої сили, природних ресурсів і сприятливих особливостей клімату, а нагромадженням наукових інновацій, розвитком інформаційних і комунікативних технологій, формуванням комп'ютерних і аудіовізуальних мереж. Наслідки глобальної інтеграції для суспільств та держав, які не мають достатнього рівня політичної ідентичності, можуть бути негативними. Передусім у політичному

полі України це може мати вияв в уніфікації масової свідомості, послабленні основ національної ідентичності, втраті різними соціальними групами населення органічного зв'язку з національною культурою, внаслідок інформаційного імпорту іноземних соціокультурних символів, образів, понять.

Поширення та розвиток глобальних комунікаційних мереж та інформаційних технологій значною мірою обумовлювали формування новітніх дискурсів, специфічних для політичної реальності українського суспільства. За оцінкою дослідника проблем політичної теорії Владислава Ковалевського, новітні інформаційно-комунікативні технології створюють умови для трансформації суспільної свідомості у бік формування нових дискурсних теорій осмислення явищ політичного простору України [5, с. 215].

Розвиток глобалізаційних процесів та мережевих інформаційних структур значною мірою зумовлював трансформацію змісту політичної науки від напряму дослідження політичного життя окремих країн до напряму дослідження проблем організації і захисту політичного простору у регіональному і планетарному вимірах. За такої трансформаційної моделі в контексті процесів глобалізації у світовій політичній думці, зокрема в геополітичному її напрямі, стають актуальними такі філософські поняття, як національна ідея, національна ідентичність, цивілізація, соціокультурні фактори [6, с. 32].

На початку ХХІ століття політична структуризація простору Землі визначається сукупністю глобальних та взаємопов'язаних політичних, економічних, військово-технічних, соціальних і культурних процесів, які зумовлюють специфічні особливості співвідношення між окремими державами і новими суб'єктами світової політико-економічної організації (транснаціональні корпорації, міжнародні фінансові і політичні структури). Проте сучасна політична наука має достатній арсенал засобів дослідження цих процесів, а на думку провідних вітчизняних вчених, в Україні політична наука має змістовний потенціал прогнозування розвитку політичних процесів у світовому просторі з врахуванням соціокультурних характеристик українського суспільства та держави [7, с. 91].

Виходячи з реалій сьогодення, є підстави стверджувати, що в Україні на початку ХХІ століття інститут політичної ідентичності громадянського суспільства і правова держава діями інституцій політичного процесу, значною мірою також і наукових політологічних установ, перетворюються з ідейно-теоретичних

конструкцій на дійсність. Як наслідок удосконалення наукових досліджень у політичній сфері, провідні українські вчені розглядають відкриття нових сфер пізнання, таких як: геоэкономика, геополітика, економічна і політична соціологія, філософія політики, глобалістика [8, с. 394].

Динамічність процесів глобалізації і актуалізація проблем збереження національної, насамперед політичної ідентичності народів та ролі держав як самодостатніх суб'єктів взаємовідносин у регіональному та світовому просторах, зумовлює потребу в концептуальному і загальнотеоретичному процесі ретроспекції та інтеграції знань про різноманітні факти, які характеризують політичні явища українського націєтворення на початку ХХІ століття. Суть цієї нинішньої політичної колізії в Україні полягає не тільки в метаморфозах глобалізації, але і ускладнюється досить непростими аспектами становлення політичної нації, тобто наявним значною мірою поділом суспільної свідомості за політичними, регіональними, мовними, конфесійними та іншими ознаками.

У сучасних умовах зростання впливу на суспільне життя України транснаціональних корпорацій і міжнародних інститутів, а також наростання тенденцій глобалізації значно підвищується роль та значення політичної науки. Саме вітчизняна політична наука спроможна використати наукові методи та засоби аналізу проблем функціонування українського соціуму у локальному, регіональному і глобальному вимірах.

У вітчизняній науковій літературі досить широкий спектр праць присвячено різноманітним проблемним аспектам ідейно-теоретичних витоків та сучасних реалій формування моделі політичної ідентичності в середовищі нинішнього українського суспільства. Концептуальну та емпіричну базу її розробки окреслено у працях Ю. Левенця, М. Михальченка, Ф. Рудича, М. Кармазіної, О. Дергачова та інших провідних вчених Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Здобутки провідних вітчизняних вчених є базовою основою для аналізу науковцями різноманітних проблем розвитку сучасного українського суспільства, зокрема стосовно формування політичної ідентичності його представників. Конструкція такого специфічного теоретико-методологічного матеріалу може бути фундаментальною підставою для продукування колективної громадянської ідентичності в національному суспільстві новітньої української держави.

Складовою частиною наукового дискурсу формування цього політологічного комплексу знань може бути значною мірою дискурс конструювання ідентичності, тобто виокремлення українською поліцентричною національною спільнотою сукупності специфічних особливостей свого буття від історії буття інших спільнот, а також інтерпретація цих особливостей у ціннісних та смислових категоріях.

1. Бойко О.Д. Україна в 1985–1991рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія / О.Д. Бойко. — К.: ІПіЕНД, 2002. — 306 с.

2. Ярош Б. О. Загальна теорія політики / Б.О. Ярош, О.Б. Ярош. Навч. посіб. для студ. спец. «Політологія» вищ. навч. закладів. — Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. — 240 с.

3. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М.І.Михальченко. — Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. — 488 с.

4. Курас І.Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення / І.Ф.Курас. — К.: Генеза, 2004. — 736 с.

5. Ковалевський В. Інформаційна демократія як політична категорія / В.Ковалевський // Наукові записки. — К.: ІПіЕНД, 2003. — Вип. 22. — С. 214–222.

6. Василенко И. А. Геополитика современного мира: учеб. пособие / И.А. Василенко. — М.: Гардарики, 2007. — 317 с.

7. Зеленько Г.І. Становлення інститутів громадянського суспільства в незалежній Україні / Г.І. Зеленько // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. — К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2009. — Т. XXIII. — С. 83–91.

8. Михальченко М.І. Суспільствознавство: методологічна криза і шляхи її подолання / М.І. Михальченко // Історична і політична наука та суспільна практика в Україні/ НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАНУ; ред. кол.: Б.Є. Патон (голова), В.М. Геєць (заст. голови), Ю.А. Левенець (заст. голови), В.Ф.Солдатенко (секретар) та ін. — К.: Парламентське вид-во, 2009. — С. 388–395.